

Fra Kr. Erslev til Niels Steensgaard

Paradigmatanker om dansk historieskrivning

Af J. H. Tiemroth

Den udformning af paradigmebegrebet, som har sat sit voldsomme præg på den almindelige videnskabsteoretiske diskussion i de senere år, er udviklet af den amerikanske videnskabssociolog Thomas Kuhn i et opgør med så godt som hele den angelsaksiske videnskabsfilosofi, som efter Kuhns opfattelse fremtræder, som om den udelukkende er under påvirkning af rent teoretiske, dvs. logiske, metodiske og iagttagelsesmæssige forhold, og i alle sine forgreninger er varianter af en traditionel empirisme.¹

I følge Kuhn eksisterer disse rationelle aspekter imidlertid kun i meget videre sammenhænge af psykologisk og især social art, fordi videnskabsmændene i deres egenskab af forskere lever og uddannes i videnskabelige grupper eller samfund. Disse samfund er imidlertid selv kun gruppedannelser inden for hele samfundet, og som andre gruppedannelser vekselvirker de naturligvis med dette. Det er derfor forkert at anskue videnskaben som et isoleret og rationelt foretagende, der udvikler sig kontinuerligt ved en stadig akkumulation af iagttagelser og stadig mere generelle love.

Kort fortalt er videnskabelig erkendelse altså for Kuhn den aktivitet, der udfoldes af en bestemt gruppe mennesker, et videnskabeligt samfund, og det er en sådan sammenhæng, han kalder et paradigme. Vender vi os fra det sociologiske til det intellektuelle aspekt i paradigmat, sættes rammerne for hvad der er gyldig videnskabelig erkendelse af en tidligere videnskabelig præstation af særlig forbilledlig karakter. Inden for disse normer dyrkes den såkaldte normalvidenskab, hvis

kendemærke er grundighed og dybde i udforskningen af verden.

Det springende punkt er nu, at da et paradigme er et komplekst fænomen, bryder det ikke sammen, blot fordi det støder på vanskeligheder ved at forklare dette eller hint enkeltfænomen. Sådanne problemer findes så at sige indbygget i ethvert system, og det er i følge Kuhn netop en vigtig del af det normalvidenskabelige arbejde at forsøge at tillempe sådanne fænomener efter det paradigme, som de pågældende forskere har indsøgt som en fasttømret livsform. Det er først, når paradigmat kommer ud i mange og gentagne vanskeligheder, der angår dets centrale dele, at det bryder sammen. Efter en periode, der almindeligvis er temmelig kaotisk, får vi så et andet mønstergyldigt videnskabeligt resultat, der atter kan samle de rivaliserende parter til et sammenhængende videnskabeligt samfund.

Hvis Fortids og Nutids læsere forbinder sådanne synspunkter med en debat om de sidste knap hundrede års danske historieskrivning, kan det skyldes, at denne diskussion netop startede i dette tidsskrift, da Inga Floto i bd. xxvi, 5, 379 ff., offentliggjorde et delvist omarbejdet foredrag om »60'ernes dilemma. Noget om at skrive historie«, der blev holdt i Historisk Samfund i december 1975. Sammenhængen er, at selv om Kuhn er fysiker af uddannelse, og hans helt centrale eksempler på paradigmeskift eller »videnskabelige revolutioner« er hentet fra naturvidenskabens verden, så har paradigmebegrebet trods (eller måske netop på grund af) dets mangetydighed og diskutabile afgrænsninger vundet ind-

1. Se Knud Haakonssons meget klare og udførlige indledning om »Erkendelsesteori eller videnskabssociologi« til den danske udgave (Thomas S. Kuhn: »Videnskabens revolutioner«. Fremad 1973), som ligger til grund for de følgende formuleringer.

pas som tænkemåde inden for samfundsvidenskab og humaniora. Kuhn har således haft betydelig indflydelse på amerikansk historieskrivning, hvor f.eks. Gene Wise har sammenknyttet det centrale i paradigmebegrebet med en nykritisk tekstanalyse, der ser både på en given teksts struktur og på dens funktion i skabelsessituationen, og ved hjælp af hvilken han vil overvinde et problem, der ikke er tilfredsstillende løst af Kuhn, nemlig at beskrive og forklare, hvad der egentlig sker, når et paradigme bryder sammen og erstattes af et andet. Efter Wise's og mange andres opfattelser har tre forklaringsmåder (som han foretrækker at kalde dem) afløst hinanden i amerikansk historieskrivning i dette århundrede. Den første forklaringsmåde er den »progressive«, der blev afløst efter den anden verdenskrig af »konsensus«, også kaldet den »modprogressive« eller med Inga Flotos betegnelse: den »holdningskomplekse« retning, og denne forklaringsmåde er så i løbet af 60'erne blevet anfægtet af en såkaldt »New Left«-fortolkning, der i alt fald indtil videre ikke har kunnet præsentere en samlet forklaringsmåde.

Det er nu disse synspunkter, som Inga Floto mener med de nødvendige modifikationer kan anvendes på danske forhold. Det betones, at hendes overvejelser er af absolut foreløbig karakter, og hendes eksempler er snarere taget fra den almindelige kulturdebat end fra periodens historiske arbejder, men det slås fast, at der efter hendes mening er et skel mellem Arups og Bagges fortolkninger af tilværelsen, som begge har været skoledannende og kan sammenlignes med henholdsvis den progressive og den holdningskomplekse forklaringsmåde, og som må forsøges eftersporet i deres produktion. På samme måde mener hun at kunne konstatere, at den holdningskomplekse forklaringsmåde i de senere år er blevet udsat for en række angreb, der dog på nuværende tidspunkt ikke har ført til nogen afklaring.

Det var dog ikke alene i USA, at man i begyndelsen af dette årti forsøgte at benytte paradigmebegrebet til historiografiske studier. Her i Norden kan nævnes den lundensiske historiker Birgitta Odéns programartikler

fra 1973 og 74 i Scandia, der kan ses som forarbejder til hendes monografi om »Lauritz Weibull och forskarsamhället« (1975), ligesom en studiegruppe ved Odense Universitet i 1976 kunne udgive en undersøgelse af dansk historievidenskabs tradition under titlen »Dansk historievidenskabs krise«. Set på denne baggrund er det ikke overraskende, at svaret på Inga Flotos udspil ikke lod vente længe på sig. Allerede i næste hefte af nærværende tidsskrift offentliggjorde Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen en artikel om »Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab«, hvor de to forfattere erklærede sig enige med Floto i, at der for tiden bliver stillet spørgsmålstejn ved den hidtil gængse måde at skrive historie på, men langt fra kunne dele hendes syn på det historiske forløb. Tværtimod at se den historiografiske udvikling i et delperspektiv hævdede de to forfattere i overensstemmelse med Odensegruppens konklusioner, at den dominerende historieforskning herhjemme viser en ufrugtbar kontinuitet fra Erslev og hans samtidige til en gang midt i 60'erne hvad problemvalg, metode og videnskabsteori angår. En undtagelse er et dybt splittet værk, der ud fra et videnskabssociologisk synspunkt forblev en torso og står helt alene.

I bd. XXVII s. 233 ff. tog Kristiansen og Rahbek Rasmussen atter tråden op med et debatindlæg, »Arup og de andre«, formet som en række anmeldelser af nyere historiografisk litteratur bl.a. netop »Dansk historievidenskabs krise«, og her synes de to forfattere at have slået noget af en kolbøtte i forhold til odensegruppens resultater. Det kan fremhæves, at de her ytrer betænkelighed ved den kompromisløse opfattelse af paradigmebegrebet i Kuhns udformning, hvor videnskabelig udvikling ikke sker gradvist, men i spring, og hvor to paradigmer således ikke kan »tale sammen«. Herved afskærer odensefolkene sig nemlig fra at forklare den overgang fra »1800-paradigmet« til »1880-paradigmet« (Erslevs generation), som de mener rent faktisk har fundet sted – et problem de i øvrigt selv er opmærksomme på – men Kristiansen og Rahbek Rasmussen har nu og-

så blik for, at denne statiske anvendelse af paradigmebegrebet samtidig vanskeliggør studiet af mulige ændringer i problemstillinger og forskningsmiljø i tiden siden Erslev.

Det fremgår ikke af debatindlægget, om de to forfattere hermed tager afstand fra den opfattelse af det historiske forløb, som de fremsatte i »Brud eller kontinuitet i dansk historievitenskaber«. En sådan afstandtagen finder man derimod i det seneste og efter min mening vægtigste indlæg i debatten, nemlig Erling Ladewig Petersens »Omkring Erik Arup: struktur og grænser i moderne dansk historieforskning (ca. 1885–1955)«, der er et omarbejdet foredrag, holdt i de historiestuderendes forening ved Odense Universitet i marts 1977 og offentliggjort i *Historisk tidskrift*, bind 78, s. 138 ff. Her ses det som opgaven at bestemme det der kaldes »det arupske paradigme« teoretisk og kronologisk, og Ladewig Petersen når til det resultat, at der synes at være tale om »to grundlæggende, men teoretisk beslægtede kontinuitetsbrud, hver især efterfulgt af skoledannelse af meget forskellig type, så forskellig, at der trods det indbyrdes slægtskab er tale om mere end teoretiske eller historiografiske nuancer«. De to paradigmer fikseres efterhånden i uforenelige skoledannelser, den »klassisk-erslevske« og den »arupske«, som med modifikationer bestod indtil 1950'erne, hvor kritikken mod Arup fik mæle. Selv om Ladewig Petersen således benytter sig af paradigmebegrebet, anes det måske, at hans forhold til det ikke er helt afklaret, og afslutningsvis hedder det da også, at begrebet som analyseredskab kan have fordel for sammenhængen, men at det på den anden side ikke kan bruges entydigt uden at gøre vold mod de karakteristiske særpræg, der efter alt at dømme har skilt vandene i dansk historisk forskning. Målet må derfor snarere være »at bestemme de historiske skolers struktur og strukturelle formåen og grænser i tid og rum.«

Formålet med dette ret udførlige referat af

den korte, men intensive debat har egentlig ikke været at påvise, at der er fremsat mange forskellige opfattelser af det historiografiske forløb siden slutningen af forrige århundrede, men at fremhæve, at disse kan ses i sammenhæng med den brug, som de pågældende forfattere har gjort af paradigmebegrebet. Debatten er efter min opfattelse et skoleeksempel på, at den historiske forskningsproces er en helhed, og at empiriske studier og mere eller mindre bevidste teoretiske forudsætninger derfor må ses som to sider af samme sag, således at man ikke kan betvivle nødvendigheden af at udvikle den ene uden samtidig at miste noget væsentligt ved den anden.

Det er sådanne betragtninger, der ligger til grund for det følgende, hvor vi skal se nærmere på de anvendelser af paradigmebegrebet, som først Birgitta Odén og siden Ladewig Petersen har gjort brug af, og som ikke tidligere har været nærmere behandlet i dette tidskrift. Denne præsentation vil blive fulgt op af et forslag til en historiografisk forskningsstrategi, som endelig vil blive skitseret anvendt på de sidste 100 års danske historieskrivning med et forsøg på at angive nogle positioner i de allerseneste års strømninger.²

To anvendelser af paradigmebegrebet

Som tidligere nævnt sammenknyttede Birgitta Odén paradigmebegrebet med svensk historieskrivning i »*Historia som forskningsproces*« (Scandia 1973), hvor hun hævdede, at denne tolket og analyseret i videnskabssociologiske termer følger samme udviklingsmønstre som andre videnskabelige forskningsprocesser. I overensstemmelse med denne opfattelse ser hun tre paradigmeskift eller traditionsopbrud i historiografien: Det første paradigmeskift var det kildekritiske gennembrud, som vi forbinder med Rankes navn, og som inspireret af historieforskningens grænseoverskriden til filologien ledte

2. Denne del af artiklen bygger på min specialeopgave i historie ved Københavns Universitet, som er afleveret i sommeren 1977 og udgivet i Institut for samtidshistories skriferække under titlen »Erslev-Arup-Christensen. Et forsøg på strukturering af en tradition i dansk historieskrivning i det 20. århundrede« (1978).

frem til kildekritikken. Ved det andet paradigmeskift, det kritiske gennembrud, som i Sverige er knyttet til Lauritz Weibulls indsats, kom inspirationen fra positivismen og naturvidenskabeligt videnskabsyn, og kritikken satte ind mod normer for etablering af fakta og mod rekonstruktionsprocessen. Det tredje paradigmeskift står vi efter hendes mening midt i, og det bliver formentlig præget af en ny selvbevidst samfundsvidenskab og kommer til at angå den kundskabsteoretiske forankring for de systemer og regler, som historieforskningen anvender for at kunne beskrive og forklare det historiske forløb.

I en artikel to år senere om »Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning« gør Odén nærmere rede for sin opfattelse af paradigmebegrebet, hvis helheds- eller gestaltkarakter hun fremhæver i tilslutning til Arne Næss, og hvis anvendelighed netop beror på, at det er frugtbart over hele forskningsfeltet. Samtidig tilslutter hun sig videnskabsteoretikeren Hakan Törnebohms videreudvikling af begrebet som et overordnet styrings- og kontrolorgan i et undersøgende system, og i hvis udformning det kuhnske paradigmebegrebs skiftende indhold erstattes af fem analyseredskaber, der tilsammen dækker hele forskningsfeltet: videnskabsideal, videnskabsopfattelse, verdensbillede/perspektiv, etisk opfattelse og estetisk opfattelse.

Det er let at se, at Odén i sin skitse fra 1973 af de tre historiografiske paradigmeskift kun har inddraget de to første af Törnebohms analyseredskaber, og denne svaghed er efter min opfattelse ikke helt overvundet i hendes monografi fra 1975 om »Lauritz Weibull och forskarsamhället«. Odén inddrager her på fortrinlig vis det sociologiske aspekt, der er et så væsentligt element i paradigmebegrebet, i sin undersøgelse, hvilket må tilskrives hendes intime kendskab til Lauritz Weibulls placering i et intellektuelt miljø og til hans personlige situation frem til professorudnævnelsen i 1919, der ses som forskersamfundets accept af hans idéer. På den anden side er det dog et spørgsmål, om det ikke netop er hendes egen forankring i dette forskningsmiljø, der får hende til at afgrænse undersøgelsesfeltet så

skarpt, at f.eks. fremstillingen af paradigmets idéer om mennesker og samfund og de bagvedliggende teorier om årsagssammenhænge virker lidt bleg. Besvarelsen af den slags spørgsmål hørte jo ikke til god tone i denne forskningstradition, og det er i denne sammenhæng vigtigt at erindre, at paradigmebegrebet netop blev udviklet i reaktion mod sådanne intellektuelle elfenbenstårne, som weibullskolen i særlig grad repræsenterede. Set i denne sammenhæng udgør Sven-Eric Liedmans artikel i Scandia fra 1975 om »Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning« et værdifuldt supplement til Odéns undersøgelser.

I den tidligere nævnte afhandling fra 1978 »Omkring Erik Arup: struktur og grænser i moderne dansk historieskrivning (ca. 1885–1955)« tilslutter E. Ladewig Petersen sig »i alt væsentligt« Birgitta Odéns definition af paradigmebegrebet som analyseredskab, men i stedet for at redegøre nærmere for dette, går han i samme åndedrag over til at præsentere to begreber, der kaldes »videnskabs-syn« og »historiesyn«. Sidstnævnte bestemmes som »historikerens vurdering af, hvilke kræfter der er afgørende for det historiske forløb« og som »hans syn på det historiske udviklingsmønster«, mens videnskabssynet hævdes anvendt som af Rolf Torstendahl i dennes disputats »Källkritik och vetenskaps-syn i svensk historisk forskning 1820–1920« (1964) med de modifikationer, som Ottar Dahl fremførte i sin anmeldelse i (norsk) Historisk tidsskrift 1965 (s. 139, note 3).

Kort fortalt er det Torstendahls tese, at Lauritz Weibulls empiriske videnskabsyn stod i direkte modsætning til den statsidealistiske holdning, der hidtil havde været førende ved de svenske universiteter, og som gav plads for andet end det direkte iagttagbare som grundlag for rekonstruktionsprocessen. Dahl fremhæver nu, at det er misvisende at tale om »empirisme« forstået som modsætning til »statsidealisme« i de fleste rimelige betydninger – og også Torstendahls egen – af ordet. Ved en mere indgående og konsekvent analyse når Dahl frem til, at de to betegnelser dækker (mindst) to sæt af begreber, der ikke udelukker hinanden. Hvad »statsidealisme«

angår, er der nemlig tale om »opfattelser af historiens problemafgrænsning og reelle sammenhænge inden for historiens sagområde«, mens »empirisme« drejer sig om »metodiske opfattelser i snævrere forstand: kildebehandling, teoridannelse osv.« (anf. anb. s. 314).

Så vidt jeg kan se, er Dahls kritik andet og mere end modifikation af Torstendahls analyseapparat, og konsekvensen må være, at Torstendahl så at sige på forhånd har accepteret weibullernes påstand om, at de i modsætning til deres modstandere gik personligt forudsætningsløse til rekonstruktionsprocessen. Dahl hævder heroverfor med rette, at det kan være vanskeligt at se, at nogen historiker overhovedet kan arbejde uden »aprioriske« elementer og at dette kan give grundlag for at skelne mellem »idealisme« og »empirisme« i historietænkningen (s. 312).

Måske er det netop fordi han opfatter den dahlske kritik som modifikationer, at Ladewig Petersen har vanskeligt ved at benytte begreberne videnskabssyn og historiesyn. De optræder ikke mange steder i afhandlingen bortset fra i programerklæringen, de sættes ikke op mod hinanden i det afsluttende, konkluderende afsnit, og de holdes heller ikke klart analytisk adskilt. Dette ses vel tydeligst, hvor Ladewig Petersen efter at have redegjort for udviklingen i Arups forskerfysiognomi sætter sig som opgave at bestemme særpræget i dennes »historiesyn« i forhold til den foregående generation (anf. arb. s. 148). Det sker nemlig på den måde, at han umiddelbart herefter sætter Arups kildebehandling i forhold til Erslevs (s. 148–153), mens han senere, da han skal forklare det arupske særpræg i forhold til Aage Friis og Knud Fabricius, placerer denne funktion i forskningsprocessen under begrebet »videnskabssyn« (s. 163 f.).

Det skal understreges, at disse indvendinger angår Ladewig Petersens anvendelse af en teoretisk ramme og naturligvis ikke anfægter hans arbejde som egentlig historisk undersøgelse. Som tidligere nævnt anser jeg det for

det hidtil vægtigste indlæg i debatten om dansk historieskrivning i nyere tid, ikke mindst takket være de mange højst tiltrængte analyser af forklaringsmønstrene i Erslevs, Arups, Astrid Friis' og Albert Olsens værker, men netop derfor må det i denne sammenhæng være vigtigt at fastslå, at Ladewig Petersen efter mit bedste skøn (for at tale arupsk) egentlig ikke forsøger at anvende paradigmebegrebet. Hans faktiske fremgangsmåde er at skelne mellem analyseplan og synteseplan, eller som han i forbindelse med Erslev også udtrykker det: mellem kildekritik og realkritik (s. 153), hvilket er en udmærket indfaldsvinkel til forståelse af Arups forskerfysiognomi, da denne selv ved adskillige lejligheder har fremhævet det principielle i dette skel.

Vanskeligheden ligger således ikke i, at Ladewig Petersen tager udgangspunkt i Arups teoretiske selvforståelse, selv om han godt er klar over, at den ikke er uproblematisk (s. 166), men at han efter min opfattelse ikke i tilstrækkelig grad tager konsekvensen af, at Arups formuleringer er polemisk prægede og bestemt af de vekslende ophavssituationer, hvor det drejede sig om at begrunde sine synspunkter i kildekritiske normer, fordi dette var det eneste argumentationsgrundlag, som historikere af ellers vidt forskellig observans måtte formodes umiddelbart at kunne slutte op om. Hvis vi erindrer os de fem komponenter i det törnebohmske paradigmebegreb, er pointen altså, at Arup lige som sin kampfælle Lauritz Weibull »skubber« sine synspunkter ind under de to første kategorier, og på samme måde som der i det torstendahlske analyseapparat lå en accept af weibullernes teoretiske selvforståelse, er det efter min opfattelse nu rimeligt at hævde, at Ladewig Petersen ved at fokusere så stærkt på individet Erik Arup så at sige på forhånd har taget stilling i dennes opgør dels med Aage Friis og Knud Fabricius og dels med den fælles læremester Erslev.³ Som Odén ønsker han dog at tage hensyn til, at historikere som andre

3. Se nærmere om disse diskussioner i min »Erslev- . . .«, kap. 2. Hvad særligt striden om Arups danmarkshistorie angår, se Inga Floto: »Arup og hans kritikere«, Historisk tidsskrift, bind 78,2, der bl.a. behandler Ladewig Petersens artikel ud fra lignende synspunkter, men med lidt andre konklusioner.

samfundsborgere er under indflydelse af andet end hvad man kunne kalde videnskabsinterne strømninger, men når inddragelsen af f.eks. samtidspolitiske strømninger kan virke noget ujævn, skyldes det næppe udelukkende mangelen på basisundersøgelser i dansk historiografisk forskning, men også, at hans analyseredskaber ikke svarer til hans teoretiske ramme.

En historiografisk forskningsstrategi

Meget af modstanden mod at anvende paradigmebegrebet bunder utvivlsomt i en frygt for herved at tilsløre de karakteristiske særpræg ved dansk historieskrivning, som Ladevig Petersen med megen ret gør opmærksom på. I forbindelse med omtalen af odensegruppen's arbejde blev det netop fremhævet, at det ikke er ligetil at overføre det kuhnske paradigmebegreb til historieskrivningen på grund af vanskelighederne ved at forklare overgangen fra et paradigme til et andet, men som nævnt i forbindelse med Inga Flotos artikel er det et problem, som Gene Wise har fundet en løsning på. Baggrunden er, at kun få historiske skoler er så tæt sammenknyttede som de naturvidenskabelige samfund, der er genstand for Kuhns interesse, fordi de som følge af deres studieområde er i tættere kontakt med det omgivende samfund. Wise tager således hensyn til, at amerikanske historikere i højere grad end naturvidenskabsfolk er præget af de skiftende synspunkter i den almindelige debat, og han anvender derfor som fremhævet af Inga Floto begreberne »selvforståelse« og »virkelighedsopfattelse« til indkredsning af de historiske forfatterskaber. Hvis vi skal overføre dette analyseapparat til danske forhold, støder vi imidlertid bl.a. på den vanskelighed, at kildekritikken her i de sidste generationer af det universitetsfaghistoriske uddannelsessystem har været et middel, der på tværs af forskelle i forskningsinteresser, synsvinkler og holdninger har givet faget en fundamental ensartethed, som er fremmed for amerikansk historieforskning. Målet må derfor snarere være at sammenknytte det centrale i paradigmebegrebet med

Ottar Dahls kritik af det torstendahlske analyseapparat, og det vil nu blive forsøgt i et forslag til historiografisk forskningsstrategi, hvor undersøgelsesfeltet er opdelt i tre kategorier, videnskabssyn, historiesyn og virkelighedssyn, der tilsammen udgør elementerne i et historikerparadigme.

Jeg definerer *videnskabssynet* som de kriterier, der ligger til grund for, om noget kan anses for videnskabelig historieskrivning eller ej. Det indeholder altså de grundsynspunkter og metoder med hensyn til kildebehandling, teoridannelse osv., der skal begrænse vilkårligheden i historikerens arbejdsproces. Videnskabssynets betydning er særlig stor ved verifikationsprocessen i al forskning, men kan mest umiddelbart efterspores i kildekritiske analyser, polemikker osv., og det har i vores tradition været den foretrukne slagmark for faglig argumentation.

Historiesynet kan tilsvarende betegnes som historikerens faglige interesseområde og omfatter således de sammenhænge i fortiden, som er genstand for forskerens daglige arbejde, og som f.eks. har givet sig udtryk i opdelinger af det faglige kompetenceområde som politisk historie, økonomisk historie, kulturhistorie og socialhistorie. Man fødes ikke med et bestemt historiesyn, men uddannes via muligvis skiftende faglige miljøer ind i et, som især får betydning ved emnevalg og problemstillinger og mest umiddelbart kan efterspores i specialundersøgelser.

Nu har der i det foregående været lejlighed til at konstatere, at historieforskning er andet og mere end visse videnskabsteoretiske normer tillempt på bestemte områder affortiden, og det er disse »andre« elementer, som vi kan kalde *virkelighedssynet*, og som omfatter historikerens verdensopfattelse, menneskesyn og samfundsopfattelse. Det knytter sig således til det »personlige« dvs. historikerens besværlige individualitet og dens forhold til de overordnede værdiforestillinger i tiden, der ikke behøver være snævert knyttet til det faglige miljø. Ligesom man som nævnt ikke fødes med et bestemt historiesyn, men uddannes ind i et, fødes man heller ikke med et bestemt virkelighedssyn, men til en vis grad til et, fordi det samfund eller den samfundsgruppe,

som man kommer til verden i, har en bestemt ideologi. Denne ideologi behøver ikke være en bestemt formuleret opfattelse af verden, mennesket eller samfundet, og dens indflydelse på det færdige resultat kan være forskellig ikke alene fra historiker til historiker, men også inden for den enkeltes produktion, hvor den især slår igennem ved syntesedannelsen og derfor særligt kan efterspores i de store sammenfattende fremstillinger. I langt højere grad end historiesynet kan virkelighedssynet give grundlag for en livsanskuelse, forstået som en opfattelse af de nutidige sammenhænge og visse forventninger med hensyn til fremtiden, og det er vel derfor, at dette felt, hvor historikeren som følge af sit uddannelsesforløb måske kun er lægmand, i praksis også tit skubbes ud af det historiografiske undersøgelsesfelt.

Den mest åbenlyse begrænsning ved dette analyseapparat er, at det er opbygget specielt med henblik på studiet af en bestemt historiografisk tradition, hvor videnskabssynet har spillet en dominerende rolle. Den foretagne opdeling vil formentlig vise sig mindre velegnet ved analyse af en marxistisk tradition, hvor man lægger mindre vægt på borgerlig erkendelsesteori, fordi man er af den opfattelse, at arbejderklassens historiske mission og mål er i overensstemmelse med historiens objektive udviklingsgang, og dette vil formentlig medføre, at skellet mellem videnskabssyn og virkelighedssyn må lægges et andet sted, hvis man overhovedet vil tænke i disse baner. En filosof, der i højere grad end historiografen søger efter lovmæssigheder i al menneskelig erkendelse, vil formentlig ligeledes gruppere elementerne anderledes, og det samme vil også nok være tilfældet med en litterat. Denne vil være mere tilbøjelig til at anskue en given tekst som fiktionslitteratur, og vil måske derfor lade bestemte estetiske normer få en selvstændig plads i det, vi har kaldt videnskabssynet, eller måske helt forkaste vores analyseapparat til fordel for f.eks. den törnebohmske udformning af paradigmebegrebet. Hermed være naturligvis ikke sagt, at

kompositions mønstret ikke også har spillet en rolle i vor historiografiske tradition. Det er f.eks. stærkt fremtrædende i Arups, Troels-Lunds og A.D. Jørgensens forfatterskaber.

Det er i øvrigt let at se, at der er glidende overgange mellem de tre kategorier i dette historikerparadigme, og de skal da også opfattes funktionelt og ikke materielt som »kasser«, i hvilke man uden videre kan grovsortere historikere – eller dele af samme. Birgitta Odén har været inde på en side af dette problem ved præsentationen af sit historikerparadigme i Scandia 1975, hvor hun skriver, at paradigmebegrebets »gestalt« karakter ikke tillader skarpe afgrænsninger mellem de forskellige kategorier, fordi en opfattelse indenfor én kategori som regel er nært knyttet til en anden kategori. Det væsentlige er således ikke, skriver hun, grænserne mellem de forskellige elementer i paradigmet, men at der tages hensyn til alle (s. 9).⁴ Det helt afgørende i vores sammenhæng er, at et paradigme er et system i ustabil balance, som nedbrydes efter en vis tid på grund af dets indbyggede spændinger, hvorpå et nyt opstår efter en periode, der er præget af usikkerhed omkring de faglige normer, og det springende punkt er nu, at hvis vi med vore analyseredskaber skal fastholde denne udvikling, må de enkelte elementer i vores paradigmebegreb indgå i relationer, der modsvarer de afgørende ændringer i den pågældende historiske situation. Dette betyder, at hvis paradigmet skal have værdi som analyseredskab, kan man efter min opfattelse kun tale om et paradigmebrud, når et givet skred ikke blot slår igennem i den ene kategori, men også forplanter sig til de to andre, og paradigmeskiftet kan først anses for fuldbrydet, når de ændringer, som vi hver for sig kan konstatere inden for videnskabssyn, historiesyn og virkelighedssyn, tilsammen udgør en sådan funktionel helhed, at der ikke blot er tale om et paradigmebrud med usikkerhed omkring de faglige normer, men om et gennembrud for et nyt paradigme, en ny balance, hvor det der var problemer i det gamle paradigme bliver til løsninger i det nye og

4. Det bør tilføjes, at sådanne betragtninger naturligvis ikke overflødig gør et egentligt forsøg på at behandle de videnskabsteoretiske problemer om afgrænsningen af de enkelte »syn« hver for sig og i forhold til hinanden.

således resulterer i en traditionsfri skildring af fortiden.

Når denne forskningsstrategi nu vil blive anvendt på den historiografiske udvikling, må det fremhæves, at fremstillingen dels af mangel på basisundersøgelser og dels på grund af denne artikels rammer må antage skitsemæssig karakter og fortrinsvis bevæge sig på individniveau. Kort sagt adskiller denne skitse sig således ikke fra sine forgængere i diskussionen ved at gøre krav på at blive opfattet som værende af mere end foreløbig karakter, og med disse modifikationer vil jeg opstille fire stadier i de sidste knap 100 års danske historieskrivning:

- 1) Bruddet med »det nationalliberale paradigme« i Erslevs generation.
- 2) »Fremskridtsparadigmet« symboliseret i Arups danmarkshistorie.
- 3) Bruddet med dette paradigme ud fra en »holdningskompleks« betragtningssmåde, som muligvis er ved at blive afløst af
- 4) Et nyt paradigme.

Bruddet med det nationalliberale paradigme

I sin egenskab af rektor for Københavns Universitet holdt Erslev i 1911 en tale om »Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie«, hvor han markerer sin generations afstand til det vi kan kalde det nationalliberale paradigme. Han fremhæver bl.a., at hans tid, hvad »Værdiprøvelsen« angår skiller sig skarpt ud fra den foregående, og her ser vi med andre ord en ændring i *videnskabssynet*. Derpå beskriver han, hvorledes der er sket et skifte i »Interesse« fra rigets ydre historie til den indre, fra forfatningsudviklingens ydre form til dens indhold, til forvaltningen og finanshistorien og til en stræben på mangfoldige punkter efter en nærmere forståelse af folket i dets forskellige lag og klasser. Det svarer stort set til ændringer i det vi har kaldt *historiesynet*. Hvad endelig vort tredie analyseredskab, *virkelighedssynet* angår, skriver Erslev, at hans slægtled har fjernet sig fra den opfattelse af »selve Grundtraaden af vort Fædrelands historiske Udvik-

ling«, som var kendetegnende for den foregående generation, der havde en anden mening om de store linier i danmarkshistorien og om de perioder, som den skulle inddeles i. Dette slægtled var liberalt, fordi det så historien som en udvikling fra oldtidens demokratiske samfund, hvor kongen herskede over et frit folk, over et kirke- og adelsvælde, der trængte kongens og folkets magt tilbage, men som blev knækket henholdsvis ved reformationen og ved statsomvæltningen i 1660. Enevældens vigtigste historiske gerning blev at gøre alle lige og derved åbne vejen for den frie folkelige forfatning, der var den rette og tillige betød en tilbagevenden til udgangspunktet. Slægtledet var endvidere nationalt, fordi det – ud fra den siden napoleonskrige og tysk-romantiske strømninger vakte nationalfølelse – så det nationale moment som den røde tråd i vort folks historie fra fjerne tider og bedømte fortidens mennesker herudfra.

Da der nu hersker almindelig enighed om, at Erslevs generation set i eftertidsperspektiv betegner et kontinuitetsbrud, er der ingen grund til her at diskutere, om han i festrusen har markeret afstanden til det foregående slægtled mere end rimeligt er. Langt vigtigere er det af få belyst, om de ændringer i forhold til det nationalliberale paradigme, som mere eller mindre markant kan konstateres hver for sig inden for vores tre kategorier, tilsammen udgør en funktionel helhed og resulterer i den traditionsfri skildring af fortiden, som fuldbyrder et paradigmeskifte.

Tager vi udgangspunkt i *videnskabssynet*, fremmede det vi nu kalder den klassiske kildekritik professionaliseringen og specialiseringen af historikermiljøet og blev et glimrende middel til at gøre op med den nationalliberale historieskrivning, om hvilken både den radikale Fridericia og den konservative Bricka kunne mene, at den byggede på generaliseringer over alt for få fakta. Som bekendt er denne form for kildekritik stærkt forankret i den filologiske tekstkritik, hvor de enkelte fænomener i en given sammenhæng isoleres fra hinanden og studeres hver for sig i tid og rum, og pointen er nu, at denne atomistiske forskningsmetode gør det naturligt at lægge vægt på kontinuerlige udviklingslinier i den histo-

riske rekonstruktionsproces. Den bør således ses i forbindelse med noget væsentligt i *virkelighedssynet*, nemlig det evolutionistiske syn på tilværelsens gang, som hos det nye slægtled fra 1870'erne og 80'erne afløste den ortodokst religiøse verdensopfattelse.

Tanken om en fremadskridende udvikling i historien slog igennem med romantikken, hvor den blev sammenkoblet med de store idealistiske, filosofiske systemdannelser, som efterhånden blev udhulet af erfaringer inden for naturvidenskab og det politiske liv, hvor frigørelsen fra troen på verdensåndens styrelse betød, at det enkelte menneske, forstået som den store personlighed, kunne sætte sit afgørende præg på den historiske udvikling. Det er dog karakteristisk, at fremskridtstanken stadig bevarede sin magt over sindene og kunne legitimeres med henvisninger til de faktiske fremskridt i udviklingen af de materielle forhold, hvor den igangværende industrialiseringsproces på efterhånden gennemgribende måde omformede såvel landskab som levevilkår for befolkningen.

Disse forhold fik indgribende betydning for *historiesynet*, der blev præget af erkendelsen af, at tilværelsen er bestemt af mange flere kræfter – også af materiel art – end man hidtil havde været tilbøjelig til at regne med, og hermed åbnedes for mere indgående studier af den indre historie, heriblandt kulturhistorien og den økonomiske historie, der for mange var en ypperlig illustration af deres virkelighedssyn, fordi man her i særlig grad kunne se, hvorledes mennesket fra et lavt begyndelsestrin efterhånden var nået frem til en højere kultur.

Det springende punkt er nu, om det der er blevet kaldt gennembruddets mænd skabte den traditionsfri skildring af vort folks historie, der fuldbyrder et paradigmeskifte. I sin rektortale beklager Erslev, at hans slægtled ikke er nået frem til et stort samlet syn på vor fortid og derfor ikke ret har øje for den dybe forbindelse mellem vort folks fortid og dets fremtid, og vi må derfor konkludere, at hans generation befandt sig i det, som Kuhn kalder »en revolutionær situation«. De havde sprængt et gammelt paradigme uden at have kunnet nå frem til et nyt.

Dette hænger sammen med, at det ikke blot var udpræget konservative historikere som Johs. Steenstrup, der ikke var sluppet helt fri af de gamle idealistiske sammenhænge, som konsekvent tænkt var uforenelige med de nye strømninger. I 1876 talte Erslev om »Menneskeandens Udvikling«, og 9 år tidligere fremhævede Troels-Lund den rige lære, som historien giver, »naar man ser den som den successive Udfoldelse af Folkeandens Ejendommeligheder«. De var dengang henholdsvis 24 og 27 år gamle, og senere i livet faldt det dem ikke naturligt at indpasse deres kendsgerninger i en sådan overindividualistisk ramme, men de savnede unægteligt noget andet at sætte i stedet. Erslevs bind af Danmarks Riges Historie blev ingen egentlig syntese, og Troels-Lund, der dog var teolog af uddannelse og havde disputeret over et filosofisk emne, blev med rette bebrejdet, at han i sit kulturhistoriske storværk, der endte med at hedde »Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede«, heller ikke gav læseren et helhedsbillede, men en række beskrivelser af enkeltelementer. Dette forsøgte han at råde bod på med værkets sidste bind, »Livsbelysning«, der skulle være en sammenfatning af renæssancetidens idéindhold, men som ikke falder særlig naturligt ind i rækken.

Fremskridtsparadigmet

I betragtning af den modstand, som Arups danmarkshistorie mødte blandt fagfæller og i den bredere offentlighed, kan det umiddelbart synes dristigt at betegne dette værk som paradigme fuldbyrdende i den forstand, at vi først her får den store sammenfattende, traditionsfri skildring af vort folks historie ud fra de principper, som i det foregående er blevet kaldt fremskridtsparadigmet, fordi en bærende tanke er, at mennesket fra et lavt begyndelsestrin efterhånden er nået frem til en højere kultur, selv om det i Arups udformning naturligvis heller ikke er sket uden midlertidige afbrydelser. Arbejdet var oprindeligt tænkt som en afløser af Allens gamle universitetslærebog, der kan ses som symbol på det nationalliberale paradigme, hvor de histori-

ske begivenheder sås som led i verdensåndens fremadskridende manifestation hen mod en tilstand, hvor alle var frie, men samtidig blev betragtet som en tilbagevenden til oldtidens idealsamfund.

Selv om det må indrømmes, at det sociologiske aspekt ikke er helt afklaret på grund af den historiografiske forsknings nuværende stade, forekommer det mig, at i alt fald de to videnskabsteoretiske skoledannelser, som Ladewig Petersen omtaler, tvangfrit kan indpasses i en større sammenhæng, hvor Arups danmarkshistorie står som et skoleeksempel på det nye paradigme: *videnskabssynet* er baseret på systematisk kildekritik, der anses for historikerens speciale, samt på inddragelse af det man i alt fald dengang kaldte for hjælpevidenskabernes resultater i videst mulige omfang. Hvad *historiesynet* angår ses den politiske historie og den indre – ikke mindst den økonomiske – udvikling i organisk sammenhæng. Samfundsudviklingen er det centrale, men kun de forhold er medtaget, som fik politisk betydning. På grænsen til *virkelighedssynet* har vi interessen for de store personligheder, og endelig tegner den historiske udvikling et billede fra lavere til højere former.

Som nævnt under præsentationen af Kuhn er det karakteristisk for et paradigme, at det kan holde til voldsom uenighed, blot denne ikke angår dets centrale dele, og vi må se kritikken af Arups danmarkshistorie i dette lys. Hvadenten man stemte konservativt eller var medlem af det radikale venstre, befandt man sig inden for den borgerlige ramme, som her er kaldt fremskridtsparadigmet, og de angreb, som Arups fagfæller rettede mod hans danmarkshistorie, bundede, så vidt jeg kan se, heller ikke i uenighed om forskningsprincipperne, men skyldtes snarere forfatterens helt personlige og i dobbelt forstand radikale udformning af dem. Hvorom alting er, er det svært i eftertidsperspektiv at komme udenom Aksel E. Christensens bedømmelse af danmarkshistorien som et værk, der trods fejl og mangler eklatant brød traditionens lammen-

de tryllemagt over erkendelsen og skabte en sum af frugtbare problemstillinger for fremtidig forskning. Den fik således paradigmatisk effekt, selv om man nok må være opmærksom på, at det var Arups tro på positivismens muligheder i videnskab og i det virkelige liv, der var en væsentlig årsag både til arbejdets fortrin og til dets mangler.

Det holdningskomplekse dilemma

I den tidligere nævnte afhandling påpeger Ladewig Petersen, hvorledes Albert Olsen og især Astrid Friis efterhånden distancerer sig fra det arupske forklaringsmønster i deres forskning, og ligeledes fremhæver han, hvorledes Povl Bagge i 1940 gør op med den sikre objektivitetstro, der lå bag Arups danmarkshistorie, omend Bagge – efter min opfattelse fejlagtigt – retter angrebet mod Kr. Erslev.⁵ Tilsvarende har jeg i min specialeopgave forsøgt at vise, at der hos de to jævnaldrende, Aksel E. Christensen og Axel Steensberg, kan iagttages en stigende afstandtagen fra den arupske måde at skrive historie på, en udvikling der forekommer mere bevidst hos førstnævnte, hvor den med »Kongemagt og aristokrati« fra 1945 resulterer i et egentligt brud, der gør sig gældende over hele forskningsfeltet, men først gennemføres konsekvent i »Vikingetidens Danmark« fra 1969. Nedenstående fremstilling bærer naturligvis præg af disse undersøgelser, hvis repræsentativitet for forskersamfundet som helhed bør diskuteres ved anden lejlighed.

I sin polemisk forbilledlige pjece fra 1894 »Om Kulturhistorie« begrunder Troels-Lund sin beskæftigelse med den materielle kultur ud fra etiske argumenter. Han hævder, at »Kulturudviklingens Historie« forløber anderledes end den politiske historie, og mens sidstnævntes moral lige som den blinde Isak kun havde en velsignelse, nemlig den der tilfaldt sejrherren, udmærkede kulturhistorien sig ved, at glæden var fælles, tabet var ingens, og fremskridtet var alles.

5. Det må her fremhæves, at ligesom jeg er af en anden opfattelse af striden mellem Arup og hans kritikere end den, der er kommet til orde i så meget af den senere litteratur om emnet, hefter jeg mig ved de relativistiske træk i Erslevs forskerfysiognomi i langt højere grad, end det normalt er tilfældet. Se min »Erslev-...«, kap. 2 og 3.

Trods disse sammenhænge, der også for Troels-Lund var mere komplicerede end formuleringerne lader ane, var det først udbruddet af første og ikke mindst forløbet af anden verdenskrig, der rystede troen på fremskridtet i etisk forstand i en sådan grad, at det er berettiget at tale om en brudsituation. Begivenhederne i mellemkrigstiden og ikke mindst under den tyske besættelse prægede på afgørende vis virkelighedssynet hos en generation, og det skal nu påvises, hvorledes ændringerne i det ideologiske klima kunne falde sammen med strømninger af videnskabsteoretisk art og sætte afgørende præg på historikernes emnevalg og arbejdsmåde. Aksel E. Christensens »Kongemagt og aristokrati« fra 1945 er et meget markant eksempel, ikke mindst fordi værket i så eminent grad hænger sammen.

Tager vi udgangspunkt i *historiesynet*, vender Christensen sig fra 30'ernes økonomiske og sociale problemstillinger til magtens problem. Emnet er forfatningsudviklingen, set som magtkampen mellem kongemagt og aristokrati, hvor historikerne hidtil mest havde samlet sig om at vise den kontinuerlige udvikling inden for middelalderhistorien, sat den i hjemlig sammenhæng og givet den en national dansk forklaring, men Christensen viser nu, at der sker gentagne, skarpe brud i stats- og samfundsopfattelsen, og at den danske statsret og samfundsopfattelse stod i nær kontakt med de tilsvarende foreteelser ude i Europa.

Forfatterens *virkelighedssyn* skinner igennem i en række let gennemskuelige formuleringer, der viser hans nationale engagement, og forfatningsudviklingen er næppe valgt som emne udelukkende på grund af forskningssituationen. Netop under den tyske besættelse blev det tydeligt, at synet på hvad der var ret ikke nødvendigvis var bestemt af den hjemlige organisatoriske og sociale udvikling, men måtte ses i forbindelse med de politiske magtforhold i den givne situation. En sådan helhedsbetragtning på samfundet måtte vanskeliggøre en optimistisk tro på, at udvikling og fremskridt nødvendigvis er sammenknyttet. Relativismen ses som en fuldtudformet livsanskuelse.

Bruddet med fremskridtsparadigmet viser sig inden for *videnskabssynet* ved, at forfatteren i

rekonstruktionsprocessen opgiver at tvinge sine genstridige kendsgerninger ind i typologiske udviklingslinier og i stedet forsøger at understrege, hvorledes hvert enkelt element har et funktionelt forhold til helheden. Det springende punkt er nu, hvilke konsekvenser det fik for muligheden af at skrive en sammenfattende syntese, forstået som en indpassning af de enkelte historiske begivenheder i et sammenhængende forløb, at der måtte stilles spørgsmålstejn ved den evolutionistiske forklaringsmodel.

I »Kongemagt og aristokrati« tages der egentlig ikke stilling til dette problem, da værket udtrykkeligt præsenteres som blot et supplement til de gængse fremstillinger, men konsekvenserne af bruddet med det evolutionistiske skema som forklaringsmodel skinner tydeligt igennem i sammenfattende fremstillinger som andenudgaverne af Axel Steensbergs »Den danske landsby gennem 6000 år« fra 1973 og »Den danske bondegård« fra 1974, hvor problemet er at nå fra etablering af kendsgerninger inden for det enkelte kildekompleks til den fasttømrede helhedsopfattelse. Det skal således ikke bestrides, at mellemkrigstidens og navnlig efterkrigstidens historieskrivning har været præget af den nøgterne, kritisk prøvende detailstudie, men frem for at se det som et sørgeligt resultat af historikernes faglige fantasiløshed, kan man – i alt fald for en dels vedkommende – også anskue det som en følge af et dybtgående opgør med de store ideologier, med -ismene. Mens historikernes detailviden voksede, blev de simple løsninger udelukket og sansen for tilværelsens mangfoldighed skærpet. Dette »holdningskomplekse« træk finder vi også hos mere teoretisk arbejdende historikere som Povl Bagge og H. P. Clausen, der dog samtidig forbigår det problem, som var så nærværende, men uløseligt for Erslev, nemlig hvordan man skal skrive en stor sammenfattende syntese på relativistisk grundlag.

Det har været karakteristisk for en række undersøgelser fra de senere år med emner af mere sammenfattende karakter, at historikeren anvender en videnskabelig metode, hvis væsentligste træk er, at problemstillingerne ikke sættes i relation til en fortidig virkelig-

hed, men til forskningens aktuelle stade, forstået på den måde, at man ved at sætte tidligere fremsatte opfattelser op mod hinanden søger at etablere empirisk modsigelsesfrie synteser. I »Vikingetidens Danmark« fra 1969, der fra Aksel E. Christensens side er beregnet på at stå alene som det endelige opgør med Arups danmarkshistorie, kommer denne konfrontationsmetode rigtigt til sin ret ved behandlingen af trelleborgene, der i så høj grad har været med til at omstøde Arups evolutionistiske opfattelse af vikingetiden. Det pointeres her, at selv om vi ikke kan nå til et endeligt resultat af, hvad de egentlig er, må vi acceptere en højt udviklet trelleborgkultur som en kendsgerning, der må indgå centralt i vor vurdering af perioden. I stedet for en almen fremstilling, hvor de enkelte begivenheder er indpasset i et sammenhængende forløb, får vi således en række forskningsdiskussioner, hvor synteserne danner udgangspunkter for nye problemstillinger. Det afgørende i vores sammenhæng er nu, at denne fremstilling af en periode i vort lands historie i så afgørende grad er præget af forgængernes problemstillinger, at vi nok får en fremragende universitetslærebog, hvor selve teoridannelsen blottes, men ikke den traditionsfri skildring af vort folks udvikling, som fuldbyrder et paradigmeskifte.

Konklusion

Sammenfattende har den historiografiske forskningsstrategi, som er anvendt i det foregående, givet et andet billede af den danske tradition end dem vi har set ved de hidtidige anvendelser af paradigmebegrebet. Resultatet er, at den opfattelse af kontinuitet, som odensegruppen og Kristiansen & Rahbek Rasmussen har givet udtryk for, ikke har kunnet opretholdes, ligesom det på den anden side hverken har været muligt med Ladewig Petersen at se et paradigmeskifte mellem Erslev og Arup eller for den sags skyld at opfatte den holdningskomplekse retning som paradigmeskabende. Tværtimod befinder »den holdningskomplekse generation« sig efter denne opfattelse i samme situation som

»gennembruddets mænd«, der i årtierne omkring århundredeskiftet havde sprængt det nationalliberale paradigme uden endnu at være nået frem til et nyt.

Den lange brudsituation fra det tidspunkt, hvor det nationalliberale paradigme kommer i alvorlige vanskeligheder og til etableringen af en ny ustabil balance med fremskridtspadigmet, virker måske påfaldende på baggrund af de hidtidige anvendelser af paradigmebegrebet på den danske tradition, men finder efter min opfattelse sin naturlige forklaring i, at de historiske samfund som tidligere nævnt er i tættere forbindelse med de modsigelsesfyldte strømninger i den almindelige samfundsudvikling end de naturvidenskabelige samfund, der har været genstand for Kuhns anvendelse af begrebet. På tilsvarende måde er den nuværende revolutionære situation med usikkerhed omkring de faglige normer en så kompliceret affære, at det holdningskomplekse dilemma vel lige så vel kan føre tilbage i fremskridtspadigmet som det kan resultere i et paradigmeskifte. En af fremskridtstankens måske sidste markante bastioner i den almindelige debat er vel foreløbig faldet engang i slutningen af 60'erne, hvor man i vor velstående del af verden for alvor satte spørgsmålstejn ved den værdi af fortsat teknisk og økonomisk vækst, som Troels-Lund i 1894 tilsyneladende ikke betvivlede. Mens man tidligere kunne være progressiv og reaktionær i forhold til tilværelsens fremadskridende udvikling, er det i dag uligt vanskeligere at afgøre, hvad sådanne betegnelser dækker i f.eks. politiske sammenhænge, men hvad dette kommer til at betyde for samfundsudviklingen og hermed også for historieskrivningen får stå hen. Vi befinder os i en overgangsfase, hvor slutmålet er vanskeligt at se.

Et nyt paradigme?

Alligevel kan det måske lønne sig at spejle efter ingredienserne til et nyt paradigme i horisonten. Med hensyn til *historiesynet* har de senere års interesse for socialhistorie udvidet åbningen til andre kultur- og samfundsviden-

skaber, hvis problemstillinger, så vidt jeg kan se, utvivlsomt vil øve indflydelse på historikernes emnevalg, og hvad virkelighedsynet og videnskabssynet angår kan vi se nærmere på de replikker, som Ole Karup Pedersen og Niels Steensgaard rettede mod henholdsvis Sven Henningsens og Aksel E. Christensens anmeldelser af deres disputatser. Replikkerne er trykt i *Historisk tidsskrift* i henholdsvis bind 75 s. 399 ff. og 76, s. 70 ff.

I sin replik til Sven Henningsen fremhæver Karup Pedersen som noget centralt, at han ikke mener, at vi af det empiriske materiale kan skaffe os viden om de fortidige aktørers »billede« af »virkeligheden« og kan forbinde dette »billede« med en »virkelighed« og konstatere en eventuel forskel. Opmærksomheden skal her ikke rettes mod det løsningsforsøg, som Karup Pedersen gør sig til talsmand for i sin afhandling, der behandler P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik, nemlig anvendelsen af rollebegrebet. Det afgørende i denne forbindelse er, at han er af den opfattelse, at uenigheden mellem Sven Henningsen og ham selv for en væsentlig del beror på, at mens denne først og fremmest interesserer sig for »resultatet« – in casu 9. april 1940 – er han selv mere optaget af »processerne der foregik kontinuerligt og uden nogen på forhånd fixeret »scoringstavle«, hvor man kan aflæse de forskellige points, der opnås«.

Når det ikke er resultatet, der bestemmer problemstillingen, har vi et brud med udviklingstanken, der er endnu skarpere udtalt end hos Aksel E. Christensen, fordi Karup Pedersen i højere grad end denne forsøger at komme bag noget helt centralt i *virkelighedsynet*: at historien så at sige selv afgrænser vore problemstillinger, fordi den ligesom den blinde Isak kun har den ene velsignelse, som tilfalder den sejrende, for at bruge Troels-Lunds udtryk.

Niels Steensgaard er inde på en lignende tankegang, når han i sin replik til Christensens anmeldelse af hans bog »Carracks, Caravans and Companies« forklarer sin undersøgelse af et kontinuitetsbrud i historien. Her slås det fast, at mennesker navnlig i en uoverskuelig periode handler delvis i blinde på

grundlag af utilstrækkelige informationer. Det er først historikeren, der ved, hvilke handlinger, der var effektive, og hvilke der var futile. Men – fortsætter Steensgaard – dette sætter historikeren i en penibel situation, hvis han vil besvare et spørgsmål, der ligger uden for kildernes horisont. Her kommer han gerne ud over problemet ved at af-humanisere det og inddrage faktorer som den amerikanske sølvstrøm, søherredømmet og Nederlandenes gunstige beliggenhed, der dog alle til syvende og sidst rejser lige så mange spørgsmål, som de besvarer.

I stedet forsøger Steensgaard at blive inden for undersøgelsesfeltet ved at opfatte de konkurrerende parter som strukturer og konflikten mellem dem som en strukturkrise, dvs. en konfrontation mellem fundamentalt forskellige institutionelle komplekser, og her er vi så fremme ved det efter Steensgaards opfattelse virkelig perspektivrige i uenigheden mellem Aksel E. Christensen og ham selv, og som set fra vores synspunkt drejer sig om noget helt centralt i *videnskabssynet*. Begge er enige om, at historikeren er alene med kilderne og ikke kan påtvinge fortiden sine bedrevidende abstraktioner, men Steensgaard »øjner en mulighed for gennem struktursammenligninger at nå frem til abstraktioner, der er relevante, om ikke altid synlige, for fortidens mennesker, at finde grænserne for deres handleevne og dermed gøre det muligt at bygge bro mellem det varige, strukturerne, og begivenheden.«

Det er tydeligt, at de overvejelser af teoretisk art, som Steensgaard her fremsætter, er beslægtet med den helhedsopfattelse, der ligger bag paradigmebegrebet, som det er anvendt i denne artikel, og så vidt jeg umiddelbart kan se, må der ligge lignende betragtninger bag det videnskabssyn, som på meget markant og ikke uproblematisk vis kommer til udtryk i Helge Paludans skildring af perioden 1241–1350 i den nye danmarkshistorie fra Gyldendal, og hvor omdrejningspunktet er de historiske aktørers kamp om høstudbyttet fra et stadigt faldende befolkningstal. I alle tre tilfælde bunder det væsentlige problem i videnskabssynet i forskerens mulighed for at begribe de sider af menneskelig adfærd i en given historisk situation, som ligger uden for

hvad man har kaldt det bevidste eller det til-sigtede.⁶ Bernard Eric Jensen har i »Et bidrag til revision af metodelærens grundlag«, trykt i *Historisk Tidsskrift*, bind 76, forsøgt at nærme sig problemet ad erkendelsesteoretisk vej og gjort sig til talsmand for en opfattelse af det erkendende subjekts rolle i forskningsprocessen, som i det væsentlige løber parallelt med synspunkter, der med andre teoretiske udgangspunkter er blevet fremsat inden for andre grene af humanistisk forskning i de senere år.⁷ Marxismen har også tilbudt sig som en mulighed, og som fremhævet her i tidsskriftet

har de senere års tilpasning af forskellige marxistiske teorisystemer til empiriske studier medført, at disse retningers fremtidige forhold til andre historieopfattelser ikke behøver at antage karakter af konflikt. Et betydningsfuldt spørgsmål i denne sammenhæng kunne være, om den stigende interesse for teoretiske studier, der i de senere år har kunnet konstateres inden for den dominerende faghistoriske retning herhjemme vil vise sig at være andet end hvad man i en vistnok uddøende jargon kalder en uforpligtende flirt.

6. Se f.eks. Sven-Eric Liedman: »Humanistiske forskningstraditioner. Kritiske og historiske perspektiver«. *Kritik* 46/1978, s. 68.

7. Se f.eks. min anm. af »Ideologihistorie«, I–IV, *Fremad* 1975–76, i *Historisk Tidsskrift*, bind 78.2, især s. 546.